

прав до повнолітніх та встановлюючи додаткові гарантії їм щодо певних умов праці, передбачає і деякі обмеження їх трудових прав. Зокрема, їм заборонено працювати у нічний час, у вихідні дні, їх не можна залучати до надурочних робіт, не дозволено працювати за сумісництвом, а також на роботах зі шкідливими і небезпечними умовами праці' [2, с.73]. Отже, повна трудова дієздатність виникає лише з настанням працівниками чи громадянами вісімнадцятирічного віку. І це має бути закріплено в ст.188 КЗпП України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Прокопенко В.І. Трудове право України: Підручник. –Х.: Консум, 1998. –480 с.
2. Трудове право України: Навч. посібник /За ред. П.Д. Пилипенка. –К.: Видавничий Дім "Ін юре", 2003. –536 с.
3. Чаньшева Г.І., Болотина Н.Б. Трудове право України. –Х.: Одиссей, 1999. –480 с.
4. Григорьева З.Д. Теоретические основы правового регулирования труда молодежи в СССР: Учебное пособие. –Пермь: ПГУ, 1988. –79 с.
5. Венедиктов В.С., Зозуля О.І. До трудового статусу неповнолітніх в Україні: стан та юридичні гарантії // Право і безпека. –2002. –№ 4. –С.89-98.
6. Международная защита прав и свобод человека: Сб. документов. –М.: Юрид. лит., 1990. –436 с.
7. Права человека в современном мире. –Донецк, 1995. –588с.
8. Кодекс законів про працю України // ВВР України. –

1971. –Ст.375.

9. Теория права и государства: Учебник /Под ред. Г.Н. Макова. –М.: Юрист, 1996. –528 с.
10. Бегичев Б.К. Трудовая правоспособность советских граждан. –М.: Юрид. лит., 1972. –384 с.
11. Монастырский Е.А., Карпенко Д.А. Правовое регулирование труда молодежи в СССР. –К.: Наук. думка, 1984. –117 с.
12. Загальна теорія держави і права: Навчальний посібник /За ред. В.В. Копейчикова. –К.: Юрінком Інтер, 1997. –448 с.
13. Реус Е.С. Правовое регулирование трудовой деятельности несовершеннолетних в Украине: Дисс... канд. юрид. наук: 12.00.05 /НУВД. –Х., 2002. –169 с.
14. Шебанова А.И. Правовое регулирование труда молодежи // Трудовое право социалистических стран. –М.: Юрид. лит., 1981. –246 с.
15. Куренной А.М. Трудовое право: на пути к рынку. –М.: «Дело ЛТД», 1993. –304 с.
16. Трудовое право России: Учебник /Под ред. А.С. Пашкова. –СПб: Изд-во С.-Петербургского ун-та МПК, 1994. –158 с.
17. Трудовое право: Учебник /Под ред. О.В. Смирнова. –М.: "Статус ЛТД", 1996. –528 с.
18. Венедиктов В.С. Трудовое право Украины (Общая часть): Учебное пособие. –Х.: ХИВД, 1994. –158 с.

Надійшла до редколегії 25.12.2003

КОЛЯДА Т.А. СОЦИАЛЬНО-ПРАВОВОЕ ПОЛОЖЕНИЕ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ КАК ОСНОВАНИЕ ДИФФЕРЕНЦИАЦИИ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ИХ ТРУДОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ
В отношении сферы трудового права рассмотрены трудовой статус и трудовая правосубъектность несовершеннолетних.

KOLJADA T.A. THE SOCIAL-LEGAL STATUS OF MINORS AS THE BASIS OF DIFFERENTIATION OF LEGAL REGULATION OF THEIR LABOR ACTIVITY
Concerning sphere of the labor law are considered the labor status and labor legal subject minors.

I.I. КОПАЙГОРА

Національний університет внутрішніх справ

УДК 331.214

ІСТОРИЧНО-ПРАВОВІ ПІДСТАВИ НАТУРАЛІЗАЦІЇ ЗАРОБІТНОЇ ПЛАТИ

Досліджені причини виникнення натуральної форми оплати праці та історичні аспекти її розвитку.

Актуальність дослідження обумовлена історично-правовими підставами натуралізації заробітної плати як

однієї з форм виплати заробітної плати. Головним питанням для всіх працюючих є своєчасна виплата заробітної плати, яка і сьогодні, на жаль, в багатьох випадках, виплачується несвоєчасно. В законодавстві своєчасність виплати регулюється у вигляді систем заробітної плати, які традиційно розглядаються як акордна, відрядна, погодинна і інші. Але самі форми виплати заробітної плати в законодавстві не визначені, а тому і не закріплені.

Аналіз наукових досліджень і публікацій показує, що в літературі соціалістичної епохи, як юридичній так і економічній, питання заробітної плати знайшли широке висвітлення в працях видатних вчених: О.І. Процевського [1], Ф.З. Лівшиця [2], А.Е. Пашерстника [3], С.І. Шкурко [4], Л.Е. Кунельського [5] та інших. Вони досить повно розкрили поняття заробітної плати, її природу, форму і систему, проблеми вдосконалення, але питання про форму виплати заробітної плати не розглядали. Не ставилися і не розглядаються це питання і в науковій літературі незалежної України.

Метою цієї статті є розгляд питань форм виплати заробітної плати, зокрема, спроба дати їй визначення та класифікацію, а також розкриття історико-правових передумов натуралізації заробітної плати.

На практиці стосовно організації оплати праці використовуються два поняття: форми заробітної плати та форми виплати заробітної плати. Під формами заробітної плати як в законодавстві, так і в літературі, розуміються різноманітні системи оплати праці [6, с.121, 333]. Під формами виплати заробітної плати ми розуміємо ті види реальних чи умовних вартостей, які видаються як винагорода працівникам за їх роботу. На жаль, ні в юридичній, ні в економічній літературі немає відповідного наукового визначення форм виплати заробітної плати.

На нашу думку, існує декілька форм виплати заробітної плати. Такими є: 1) чисто грошова, коли працівник всю свою заробітну плату отримує виключно грошима; 2) чисто натуральна, коли вся заробітна плата отримується у вигляді продуктів (продукти, товари широкого вжитку...); 3) змішана, коли працівник заробітну плату отримує частково натурою, а частково грошима; 4) сурогатна (під сурогатною оплатою ми розуміємо таку оплату, яка проводиться недержавними грошовими знаками, а їх замінниками у формі бонів, чеків, талонів та інших псевдогрошей внутрігосподарського вжитку).

У натуральній формі виплати заробітної плати слід розрізняти оплату продуктами власного виробництва від розплати будь-якими виробами. Встановлення такої різниці має суттєве значення як для інтересів самих працівників, а також для визначення та встановлення тих форм господарського розвитку, при яких та чи інша натуральна форма виплати заробітної плати застосовувалася.

Перший вид натуральної форми виплати заробітної плати – продуктова, тобто коли натуральна заробітна плата видавалася продуктами споживання, застосовувалася в умовах натурального господарства, переважно в землеробстві, в ремісничому цеховому виробництві, на

посесійній фабриці. Другий вид натуральної заробітної плати – товарна, тобто тоді, коли заробітна плата видавалася товарами, головним чином, власного виробництва. Застосовувалася значно пізніше, на ранніх етапах розвитку промислового капіталізму. Цей етап розвитку був повторений і в Україні в 1992-1993 роках.

Незалежно від того, який вид натуральної форми виплати заробітної плати застосовувався, найбільшою зацікавленістю працівника завжди була продуктова заробітна плата, яку можна було споживати за власним розсудом. Товарна форма видачі натуральної заробітної плати в більшості випадків супроводжувалась видачею товарів, як правило, неналежної якості і за завищеними цінами.

Чисто грошова форма виплати заробітної плати виникає на високому рівні промислового виробництва. Історично процес державного регулювання цієї форми виплати заробітної плати в царській Росії, а значить і в Україні, був введений Законом Російської імперії “Про нагляд за заводами фабричної промисловості і про взаємні відносини фабрикантів і робочих” від 3.06.1896 року. Згідно цього Закону “заборонялося розраховуватися з робітниками купонами, умовними знаками, хлібом, товарами та іншими предметами замість грошей” [7, с.37, 69]. За часів соціалістичної України перехід від натуральної до чисто грошової форми оплати був завершений тільки в кінці 1922 року [8], але фактично - тільки у 1924 році.

Змішана форма виплати заробітної плати характерна і при досить високому рівні промислового виробництва. На перших етапах натуральна форма виплати здійснюється в прихованій формі. Працівники отримують заробітну плату переважно грошима і розпоряджаються нею самостійно, але при одній умові – все їм потрібне вони повинні купувати у роботодавця. Працівники були прикріплені до фабричної лавки, та ж сама лавка примусово збувала їм як бракований, так і взагалі непотрібний товар, або по дуже завищеним цінам. Інколи це робилося більш відкрито: розплата за продукти або товари здійснювалося виключно сурогатними грошима (бонами, квитанціями), які прямо вказували в якій лавці потрібно купувати товари.

Ця скрита форма виплати натуральної заробітної плати отримала назву “трюк-систем” [9, с.590], і застосовувалася в царській Росії починаючи з першої половини XIX сторіччя, а також при формуванні ринкової економіки України, в перші роки набуття незалежності [10]. Тільки в умовах високого економічного розвитку грошова форма виплати заробітної плати стає не тільки пануючою, але й єдиною.

Таким чином, еволюція форм виплати заробітної плати від натуральної до основної, грошової, йде поруч із еволюцією форм виробничих відносин від натуральної до товарно-промислового виробництва.

Які ж історико-правові витоки розвитку форм виплати заробітної плати існують в умовах соціалістичного і постсоціалістичного виробництва?

Однією з умов соціалістичної революції і підтримки її в Україні була ліквідація приватної власності шляхом експропріації і націоналізації: в нашій державі перша спроба націоналізації була здійснена постановою Народного Секретаріату України від 3.01.1918 року “Про націоналізацію акціонерного товариства “Пиролозит” [11, с.30]. На час видання Декрету про націоналізацію великих підприємств від 28.06.1918 року в Радянській Росії націоналізація фактично уже була здійснена.

Економічна криза і громадська війна, що вимагали виготовлення тільки засобів ведення війни, скоротили виробництво і підірвали зв'язок села і міста. В результаті це призвело до того, що села перестали постачати у міста сировину та продукти харчування. В цих умовах соціалістична держава починає примусове відчуження хліба і інших продовольчих товарів у селян, і передає їх робочим у містах у вигляді натуральної форми виплати заробітної плати.

На офіційному рівні це питання було поставлене і вирішене на Другому Всеросійському з'їзді комісарів праці, працівників Біржі Праці і страхових кас 18-25 травня 1918 року [12, с.233-234]. Обговоривши стан з оплатою праці і можливостями в забезпеченості продуктами харчування робітників, з'їзд вважав єдиним виходом з такого становища тільки “плановою організацією обміну продуктів” і тим самим впровадити поступовий перехід видачі заробітної плати необхідними продуктами [13].

Наукове обґрунтування впровадження натуральної форми виплати заробітної плати було викладено в працях А. Гольцмана, де він стверджував, що “грошова система оплати праці була замінена державою на систему розрахунків і взаємної ліквідації боргів. Система розрахунків між державою і робітником з приводу видачі робочим предметів споживання і є натуралізація заробітної плати” [14, с.52-57]. Пізніше А. Гольцман констатував, що “заробітна плата – це сукупність продуктів, які видаються робочим за виготовлену ними продукцію. Заробітна плата повинна відповідати продуктивності праці” [15].

Наукові пропозиції А. Гольцмана, вимоги з'їзду металістів і інших громадських об'єднань в 1918 році залишилися без уваги. До кінця цього року основною формою виплати заробітної плати залишилася грошова. В залежності від росту інфляції, розмір заробітної плати коригувався її збільшенням.

В період “військового комунізму” форми виплати заробітної плати продовжували вдосконалюватися. На перших етапах цього періоду виплата продовжувалася здійснюватися в чисто грошовій формі. Для ліквідації негативних явищ, викликаних зростаючою інфляцією, до січня 1919 року двічі підвищувалися грошові тарифи і був встановлений мінімум заробітної плати в 600 крб. Але цих заходів було недостатньо. В таких умовах в лютому 1919 року Всеросійська Центральна Рада професійних спілок (в подальшому ВЦРПС) поставила питання про посилення натуральної заробітної плати праців-

ників шляхом поліпшення їх харчування, покращення житлового стану і забезпечення працівників одягом і взуттям [16, с.61].

На виконання цієї постанови в листопаді 1919 року ВЦРПС спільно із комісією по використанню була прийнята постанова про безоплатне забезпечення робітників одягом (профодяг) і взуттям [17]. Одночасно з цією постановою було введено безоплатне харчування дітей, а також непрацездатних членів сімей робітників. Робітникам, які безпосередньо працювали на підприємствах, замість загальних продовольчих карток стали видавати спеціальні пайки (броньовані, ударні, понадударні).

Разом із натуральною виплатою продовжувала існувати і грошова виплата, але вона використовувалася у вигляді заохочувальних систем й в дуже незначних розмірах. Для підвищення продуктивності праці декретом Раднаркому УРСР від 20 квітня, і 30 квітня 1920 року декретом Ради Народних Комісарів Російської Федерації (в подальшому – РНК РРФСР) був введений трудовий пайок, розмір якого залежав від продуктивності праці конкретного робітника [18].

Таким чином в період “військового комунізму” форми виплати заробітної плати поступово трансформувалися від чисто грошової до змішаної, де переважну частину мала натуральна форма виплати.

Після закінчення громадянської війни виникла проблема відходу від політики “військового комунізму” і переходу до нової економічної політики (в подальшому - НЕП). Здійснення НЕПу вимагало сприяння розвитку дрібної промисловості, вільної торгівлі, і як наслідок цього, повернення до товарного господарювання і грошового обігу. Такий розвиток НЕПу обумовлював здійснення реформування форм виплати заробітної плати в зворотному напрямку – від натуральної до чисто грошової. Такі процеси здійснювалися поступово, починаючи з квітня 1921 року, і майже повністю завершилися тільки в 1923 році.

На початку НЕПу форми виплати заробітної плати зберігалися на старих позиціях, а саме: 1) безоплатне забезпечення працівника і членів його родини пайком, житлом, комунальними послугами, безкоштовним транспортом, безоплатне задоволення культурних потреб; 2) грошова, але в дуже незначних розмірах; 3) натуральна, як переважна виплата, в порядку натурального преміювання. Те ж саме ми бачимо і в період економічного підйому НЕПу. Різниця такої форми виплати була лише в тому, що в умовах розвитку НЕПу суттєво підвищувалася роль натуральних виплат за рахунок скорочення (а іноді, і повного припинення) безоплатного пайкового забезпечення працівників продовольчими товарами. Це означало те, що держава стала відмовлятися від соціального забезпечення робітників і переходити до виплати заробітної плати, але натуральною формою.

Другий етап НЕПу починається з прийняттям РНК в кінці липня 1921 року декрету “Про розширення прав держпідприємств в галузі фінансування і розпорядження

матеріальними ресурсами" [19, с.86-92]. В розвиток цього декрету Раднарком 9.08.1921 року видав наказ "Про проведення начал нової економічної політики" [19, с.17-22]. В галузі оплати праці основними документами стали прийняті 16.09.1921 року Раднаркомом "Основні положення по тарифному питанню" [19, с.31-40]. Ці основні положення закріпили суть натуральної видачі заробітної плати, до якої входили всі види видачі робочим і службовцям: а) грошова виплата; б) квартира, опалення, освітлення, водопровід; в) предмети продовольства і споживання; г) профодяг, позаплановий; д) перукарні, бані, театр, продукти із земельних ділянок і радгоспів та інші витрати підприємств; е) засоби пересування: залізничний транспорт, трамвай, вантажний автомобіль та інші; є) сімейні пайки, які видаються додатково до заробітної плати [19, с.78], тобто всі види натуральних виплат.

Така натуральна форма виплат проіснувала недовго. В зв'язку зі швидким розвитком промислового виробництва, впровадження господарського розрахунку, розвитком товарно-ринкових відносин, уже у вересні 1922 року 5-й Всеросійський з'їзд профспілок прийняв рішення про те, що головним "завданням тарифної політики є перехід до чисто грошової форми оплати праці" [20], а 3.10.1922 року була відмінена система державного продпайкового забезпечення наркоматів. Як результат таких заходів, у 1923 році виплата заробітної плати проводилася в чисто грошовій формі.

Таким чином, проведені нами дослідження натуралізації виплати заробітної плати показують, що залежно від рівня розвитку виробничих відносин по-різному здійснюються і виплати заробітної плати. Чим нижчий рівень промислового виробництва, тим частіше використовується натуральна виплата. З поступовим розвитком виробництва поступово еволюціонує і форма виплати заробітної плати, і через змішану і сурогатну форми виплати до основної – грошової.

Історичний досвід еволюції форм виплат заробітної плати слід враховувати при підготовці нового Трудового кодексу України шляхом виділення в ньому окремого інституту – форм виплати заробітної плати, що покладе край невизначеності в формах виплати заробітної плати.

ЛІТЕРАТУРА

1. Процевский А.И. Заработная плата и повышение эффективности общественного производства. -Харьков.: Вища школа, 1975. –168 с.
2. Лившиц Р.Е. Заработная плата в СССР (правовое

исследование). –М.: Наука, 1972. –171 с.

3. Пашеретника А.Е. Правовые вопросы вознаграждение за труд. –М.: Изд-во АН СССР, 1948. –552 с.

4. Шкурко С. И. Совершенствование форм и систем заработной платы. –М.: Экономика, 1975. –231 с.

5. Кунельский Л.Е. Перестройка заработной платы - социально-экономическое значение. –М.: Экономика, 1988. –92 с.

6. Прокопенко В.І. Трудове право України. –Х.: Консум, 2000. –480 с.

7. ПСЗ Российской империи. —1888. –Т. VI. -№ 6769.

8. Ближайшие задачи профессиональных союзов и хозяйственных органов в области регулирования заработной платы // Труд. –22.12.1922.

9. Ленин В.И. Кустарная перепись в Пермской губернии // Полн. Собр. соч. –Т.2. –М.: Политиздат, 1967. –С.677.

10. Сурогатні гроші // Урядовий кур'єр. –16.07.2002. - № 127.

11. Постанова Народного Секретаріату України "Про націоналізацію акціонерного товариства "Пиролозит" від 3.01.1918 р. // Хронологічне зібрання законів, Указів Президії Верховної Ради, постанов та розпоряджень Уряду Української РСР. –Т.1. –Київ: Держ. вид-во політ. літ-ри, 1963. –771 с.

12. Протоколы 2-го Всероссийского съезда комиссаров труда, представителей биржи труда и страховых касс 18-25 мая 1918 г. –М.: Издание Народного Комиссариата труда, 1918. -№ 19. –С.233-234.

13. Известия ВЦИК. –14.09.1918. -№ 199.

14. Гольцман А. Регулирование и натурализация заработной платы. –М.: Изд-во ЦК металлистов, 1919. -98с.

15. Гольцман А. Заработная плата и борьба со спекуляцией // Известия ВЦИК. –7.09.1918. -№ 193.

16. Отчет ВЦСПС за 1919 г. // Известия ВЦСПС. –М., 1919. –112 с.

17. Профессиональное движение. -Июнь 1919. -№ 19.

18. ЗУ УРСР. –1920. -№ 1. -Ст.10.

19. Новая экономическая политика промышленности // Сб. декретов, постановлений. –М.: Изд-во ВСНХ, 1921. –440 с.

20. Резолюция 5-го съезда союзов о тарифно-экономической работе союзов // Бюллетень 5-го съезда союзов. –М., 1922. -№ 16. –42 с.

Надійшла до редколегії 24.02.2004

КОПАЙГОРА И.И. ИСТОРИКО-ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ НАТУРАЛИЗАЦИИ ЗАРАБОТНОЙ ПЛАТЫ
Исследованы причины возникновения натуральной формы оплаты работы и исторические аспекты ее развития.

KOPAJGORA I.I. HISTORIC-LEGAL BASES OF NATURALIZATION OF WAGES
The reasons of occurrence of the natural form of payment of work and historical aspects of its development are investigated.